

Різдвяні повісті

КУПИТИ

Різдвяні повісті.

“— Чарлз Дікенс, — по складах прочитала бабуся. За все своє життя вона не прочитала жодної книги. — Гарне ім'я.

— Гарне?! — вигукнув я. — Хай йому грець! Це велике ім'я!

Проте я був упевнений...

Прибулець, йому було близько 60 років, озирнувся і поглянув на мене...

— Я гадав, що ви...

— Що я... помер? — Чарлз Дікенс розсміявся. — Нічого подібного!

Живий-здоровий! І дуже радий зустріти тут читача і шанувальника, і знавця!” — чомусь зринув у пам'яті саме цей епізод із

фантастичного оповідання Рея Бредбері “Приятель Ніколаса Ніклбі

—

мій приятель”. Гадаю, що той Чарлз Дікенс мав на увазі і нас —

його відданих читачів, шанувальників і знавців. А нам водночас

зостається лише підтвердити, що він, себто справжній Чарлз Дікенс,

і дійсно живий-здоровий навіть у третьому тисячолітті. Тому що, за

винятком Вільяма Шекспіра, жоден із англійських письменників не

здобув такого визнання як у широкого загалу, так і в рафінованих

інтелектуалів. Тому що накладі його книжок давно перейшли за

всі мислимі числа. Тому що... цей перелік можна продовжувати

і продовжувати.

ЧАРЛЗ ДІККЕНС

РІЗДВЯНІ ПОВІСТІ

СВІТОВИД

ЧАРЛЗ ДІКЕНС

РІЗДВЯНІ ПОВІСТІ

Переклад з англійської
Олександра Мокровольського

 ТЕРНОПІЛЬ
БОГДАН

Дікенс Чарлз

Різдвяні повісті : для серед. і ст. шк. віку / Ч. Дікенс ; пер. з англ. О. Мокровольського. — Тернопіль: Навчальна книга–Богдан, 2020. — 464 с. — (Бібліотека світової літератури для дітей у 100 томах “Світовид”. Серія друга. Література XIX століття.)

ISBN 978-966-10-6166-7

Бібліотека світової літератури для дітей у 100 томах “СВІТОВИД”
заснована 2004 року

Вступне слово *Бориса Щавурського*
Ілюстрації *Олександра Дудіна*

Перекладено за виданням:
Charles Dickens. The Christmas Books.
Penguin Books Ltd, England, 1994.

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути використана
чи відтворена в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.*

НАШ ПРИЯТЕЛЬ — ЧАРЛЗ ДІКЕНС

“— Чарлз Дікенс, — по складах прочитала бабуса. За все своє життя вона не прочитала жодної книги. — Гарне ім'я.

— Гарне?! — вигукнув я. — Хай йому грець! Це велике ім'я! Проте я був упевнений...

Прибулець, йому було близько 60 років, озирнувся і поглянув на мене...

— Я гадав, що ви...

— Що я... помер? — Чарлз Дікенс розсміявся. — Нічого подібного! Живий-здоровий! І дуже радий зустріти тут читача і шанувальника, і знавця!” — чомусь зринув у пам'яті саме цей епізод із фантастичного оповідання Рея Бредбері “Приятель Ніколаса Ніклбі — мій приятель”. Гадаю, що *той* Чарлз Дікенс мав на увазі і нас — його відданих читачів, шанувальників і знавців. А нам водночас застається лише підтвердити, що він, себто справжній Чарлз Дікенс, і дійсно живий-здоровий навіть у третьому тисячолітті. Тому що, за винятком Вільяма Шекспіра, жоден із англійських письменників не здобув такого визнання як у широкого загалу, так і в рафінованих інтелектуалів. Тому що накладі його книжок давно перейшли за всі мислимі числа. Тому що... цей перелік можна продовжувати і продовжувати.

Гілберт Честерстон, сам першорядний англійський прозаїк і водночас автор однієї з найкращих біографій Дікенса, зазначав: “Він був до такої міри популярний, що ми, сучасні письменники, навіть не в змозі собі уявити, якою великою була його слава. Тепер не буває такої слави”. Залишається лише додати, що слава прийшла до Дікенса у двадцять один рік і вже ніколи не покидала його, та й годі про славу!

“*Неперевершений*” (так називали Чарлза Дікенса за життя) не завжди купався у її променях. У роки дитинства й юності майбутній письменник устиг побачити (і пережити!) немало бід і турбот.

Народився Дікенс 1812 року в містечку Портсмут. Його життя починалося благополучно: сім'я була доволі заможною, і раннє дитинство письменника було безхмарним. Проте незабаром трапилося лихо: батько Дікенса, дрібний чиновник і не дуже розважлива людина, потрапив у боргову в'язницю. Тому майбутній письменник замість школи змушений був іти працювати на фабрику — наклеювати

етикетки на банки з ваксою. Ці надзвичайно важкі й болючі роки стануть незагойною раною. І не випадково, що свій розкішний особняк у Чатамі Дікенс заповів притулку для дівчат. Як не випадково і те, що письменник згодом ніколи не згадував про ті часи. Втім, так чи інакше, ті “важкі часи” згадуються (без перебільшення!) у кожному його творі.

Дослідники творчості Дікенса зауважили, що письменник був настільки прив’язаний до пам’яті свого дитинства, що час для нього наче зупинився. Приміром, герої його романів продовжували їздити на поштових диліжансах, коли вся Англія, натомість, давно вже пересіла на паровози.

Вибитися з бідності і стати всесвітньо відомим письменником йому значною мірою допомогли енергійність і творча обдарованість. Дікенс самотужки вивчив стенографію і незабаром став парламентським і газетним репортером. Невдовзі вийшли друком його перші твори — “Нариси Боза” і “Посмертні записки Піквікського клубу”, які зажили неабиякої популярності в Англії. А зміцнили цей успіх у майбутньому “Олівер Твіст”, “Життя і пригоди Ніколаса Ніклбі”, “Крамниця старожитностей”, “Домбі і син”, “Девід Копперфілд” і десятки інших романів.

Дікенс мав рідкісний талант співпереживання, який особливо яскраво виявляється у його творах про дітей і дитинство. Думка письменника про те, що долі дітей залежать від середовища, у якому вони зростають, що у тогочасному суспільстві діти є найбільш знедоленою його частиною, привернула увагу сучасників. Для Ч. Дікенса діти — це совість людства, і щоб вона була незаплямованою, потрібно боротися за те, щоб у дітей було дитинство.

Особливою теплотою і сердечністю вирізняються “Різдвяні повісті” письменника. Увазі юного читача пропонуються такі найвідоміші твори Дікенса, створені у цьому жанрі, як “Різдвяна пісня”, “Новорічні дзвони”, “Цвіркун домашнього вогнища”, “Битва життя” й “Одержимий”. У них Чарлз Дікенс прославляє звичайні людські радощі і висуває на передній план цінність людського тепла та щастя.

Утім, тут слід зауважити, що вже сам жанр різдвяної повісті передбачає добру, просвітлену і трохи казкову атмосферу. В різдвяній повісті можуть відбуватися найрозмаїтіші дива, найнезвичайніші пригоди та перетворення. Що ж спонукало “серйозного” автора

“серйозних” романів взятися до створення такої “дитячої” дрібноти? Швидше за все, “різдвяні повісті”, як і любительські спектаклі чи публічне читання власних творів, були для Дікенса тим віконцем, де він міг хоч трохи відпочити від повсякденності. І, звичайно, слід пам’ятати про те, що Різдво було найулюбленішим святом письменника. Цікавим видається той факт, що в Англії ім’я Дікенса стало синонімом Різдва. Розповідають, що коли видатний письменник помер у 1870 році, маленька дівчинка — дочка лондонського вуличного крамаря — запитала: “Містер Дікенс помер? Чи означає це, що помер і Санта Клаус?”.

Отож, першу зі своїх повістей, “Різдвяну пісню у прозі”, Чарлз Дікенс створив під час своїх нічних прогулянок Лондоном. У різдвяні дні 1843 року “Пісня” вийшла друком. Чудово видана і проілюстрована відомим художником і добрим приятелем письменника Джоном Лічем, вона відразу зажила успіху. А захопливі читацькі відгуки спонукали письменника до продовження розпочатої справи. Після цього, за винятком 1847 року, він щорічно видавав по одній різдвяній повісті. Ставши редактором “Домашнього читання” й аж до смерті, Чарлз Дікенс часто включав у різдвяний номер спеціально написане оповідання, хоча й не обов’язково про Різдво.

У найвідомішій із “різдвяних повістей” Дікенса — “Різдвяній пісні” — читач бачить світ з усіма його контрастами, споглядає минуле головного героя, скнари Скряжа, його самотнє і не дуже щасливе дитинство, його сповнену труднощів юність. Проте холод “кам’яного серця” Скряжа, який є втіленням егоїзму, захланності та бездушності, після казкової подорожі з трьома Духами (Духом Колишнього Різдва, Духом Теперішнього Різдва, Духом Прийдешнього Різдва) відступає, розвіюється. Головний герой перероджується у доброго дядечка Скряжа. Цілком очевидно, що у потаємній глибині Скряжевих примар приховується і власний біль письменника, якого він зазнав на фабриці вакси.

У час написання “різдвяних повістей” Чарлз Дікенс був переконаний, що злочини, злидні, бідність, насильство, які він найбільше ненавидів у сучасному суспільстві та яких побоювався, зумовлені лише одним — неосвіченістю народу. Тому ця думка тією чи іншою мірою пронизує усі повісті письменника. Потрібно також

зауважити, що з п'яти повістей, запропонованих увазі читача, лише перша присвячена Різдву. Дія “Новорічних дзвонів” відбувається напередодні Нового року, у “Битві життя” й “Одержимому” Різдво подається лише епізодично, у “Цвіркуні домашнього вогнища” Різдвяні свята навіть не згадуються. Проте це не завадило скластися думці, що Дікенс “винайшов Різдво”, оскільки всі його повісті об'єднує один задум і єдиний настрій.

“Різдво, — зазначав Чарлз Дікенс, — це пора, коли голосніше, ніж у будь-який інший час року, говорить у нас пам'ять про всі злигодні, обрїзи і страждання у світі, що оточує нас, і так само, як і все, що ми зазнали упродовж свого життя, спонукає нас робити добро”. Не можна не прислухатися до мудрих слів Неперевершеного.

Борис Щавурський

РІЗДВЯНА ПІСНЯ У ПРОЗІ

Повість про Різдво,
з участю Духів

ВСТУП

Я зважився написати цю невеличку книжку, де повно Духів, аби створити Духа такої Ідеї, яка б не розсварила моїх читачів ні з самими собою, ні з різдвяними святками, ні зі мною. Нехай же ця книжечка приживеться у їхніх оселях як добрий Дух, аби всяк, кому тільки вона потрапить до рук, не відклав її вбік, поки не дочитає до кінця.

Грудень 1843 року
Їхній вірний Друг і слуга Ч.Д.

ДІЙОВІ ОСОБИ

Боб Годуй, клерк Ебенезера Скрязя

Пітер Годуй, син Боба Годуя

Тим Годуй ("Малий Тим"), калічка, найменший син Боба Годуя

Джо, перекупник крадених товарів

Дік Небс, Скрязів товариш у комерційній науці

Дух Джейкоба Мерглей, привид Скрязевого колишнього компаньйона

Дух Колишнього Різдва, проява, що показує минуле

Дух Нинішнього Різдва, добрий, щедрий, щирий від природи фантом

Дух Прийдешнього Різдва, привид, який показує тіні того, що може статися в майбутньому
Ебенезер Скряз, зажерливий, скупий дідуган, що пережив свого компаньйона з їхньої спільної
фірми "Скряз і Мерглей"

Фред, Скрязів небіж

Пан Хвисьперук, добродушний, веселий старий комерсант

Пан Чудесн, неодружений чоловік

Белла, гарненька матрона, колишня Скрязева кохана

Белинда й Марта Годуї, доньки подружжя Годуїв

Пані Годуй, дружина Боба Годуя

Кароліна, дружина одного зі Скрязевих боржників

Пані Пранник, праля

Фан, Скрязева сестра

Пані Хвисьперук, шанована дружина п. Хвисьперука

КУПЛЕТ І

Мерглеїв дух

Почнімо пісню цю з того, що Мерглей помер і ліг у глей. І хто б у цьому й сумнівався? Адже свідоцтво про його смерть підписали священник, причетник, хазяїн похоронного бюро й головний гробар. Підписав те свідоцтво і сам Скряз. І прізвище “Скряз” якнайбезпосередніше стосувалося пункту “Зміни” в статуті їхнього спільного підприємства, а це означало, що він може змінити в тому документі все, що тільки йому заманеться.

Старий Мерглей був мертвий, неначе цвях в одвірку.

Але ж зятяйте! Я аж ніяк не хочу сказати, ніби знаю, чим цвях, забитий в одвірок, мертвіший за всі інші на світі цвяхи. Особисто я більше схиляюся до думки, що з усіх залізних виробів наймертвішим може бути хіба що такий цвях, якого забили у труну. Але в цій англійській примовці заховано споконвічну мудрість наших предків, тож я й не споганю її оцим грішним моїм пером невігласа, а то коли б таке нечестя не поклало краю Рідному Красві. Тому дозвольте мені повторити, ще й наголосити, що Мерглей таки ліг у глей, тобто був мертвий, наче цвях в одвірку.

Чи ж знав Скряз про кончину свого компаньйона? Авжеж, знав. А як же інакше? Скряз із Мерглеєм були компаньйонами вже й не пам’ятаю скільки років. Скряз був його єдиним виконавцем духівниці, єдиним опікуном, єдиним правонаступником, єдиним законним спадкоємцем, єдиним другом і єдиним поминальником. Але навіть самого Скрязя ця печальна подія аж ніяк не вивела з ладу, бо ж навіть у день компаньйонового похорону він показав себе чудовим підприємцем, відшкодувавши цю втрату абсолютно блискучою оборудкою.

Згадка про Мерглеїв похорон знову приводить мене назад, до того самого моменту, з якого я й починав. Ні-ні, у Мерглеєвій смерті не може бути жодного сумніву. Читачі повинні чітко це усвідомити, а то чим іще подивує їх історія, яку я збираюся розповісти? Бо й справді: коли б ми не були абсолютно переконані, що Гамлетів батько помер іще до початку п’єси, то в його нічних прогулянках під східним вітерцем по своїх рідних мурах не було б нічого незвичайнішого, ніж

коли б котрий-небудь інший літній пан вискочив легковажно поночі під свіжий вітерець — скажімо, на цвинтар біля собору Святого Павла, — аби просто потрясти і без того нестійкий розум свого синочка.

Скільки часу збігло потім, а Скряз так і не замалював фарбою імені старого Мерглей на вивісці “Скряз і Мерглей”. Так те ім’я й красувалося ще багато років потому над дверима контори. І всі знали фірму тільки як “Скряз і Мерглей”. Підприємці-новачки називали Скрязя хто Скрязем, а хто — Мерглеєм, але він однаково відгукувався на обидва прізвища. Для нього це було все одно.

Але щоб несхитно гнути своєї, його рука була ого яка тверда! Ох і скнара був той Скряз! Що за давучий, мнучий, гнучий, хапучий і дряпучий, загребущий і завидющий старий гріхпроводник! Твердий і гострий, як креміль, з якого ще жодна криця ні разу не викресала полум’я щедрості; зачасний і затаєний, потайний і самотній, мов молюск. Холод, мерзенний мороз, що аж тріщав у ньому, геть заморозив його старечі риси, витончив його гачкуватого носа, поморщив, поорав йому щоки, затужавив йому ходу, почервонив очі, а тонкі губи — посинив, промовляючи з його нутра так-то вже пронизливо та пронозисто його рипучим голосом. Морозяний іній обсів йому голову, брови, гейби скручене з дроту підборіддя. Свою незвичайно низьку температуру він завжди носив при собі, прохолоджаючи самою своєю присутністю власну контору в спекотні дні й не відтаваючи ані на градус на Різдво.

Зовнішні спека й холод не дуже турбували Скрязя. Найспекотніша спека літа не могла його відігріти, найдошкульніша зимова холодиґа — заморозити. Найпронизливіший вітер не пропікав так, як він; найнавальніший снігопад не перемагав так невідпорно; найшкулькіший дощ не шмагав, не стьобав так невблаганно. Негода ніяким чином не могла йому дозолити. Злива, сніг, град, сльота не могли похвалитися бодай однією над ним перевагою. Вони-бо часто падали людям на голову як щедротне благословення неба, тоді як Скряз не відав, що воно таке — щедрість.

Ніхто й ніколи не зупиняв його на вулиці радісними словами: “Мій любий Скрязе! Як ся маєш? Коли ж ти завітаєш до мене в гості?” Жебраки ніколи не просили в нього копійчину, діти ніколи не запитували, котра година, а перехожі, чоловіки та жінки, ніколи не

зверталися до Скряжа із проханням сказати, як пройти до такого й такого місця. Навіть пси, поводитирі сліпих, здається, добре його знали: ледь забачать, що наближається Скряж, так і тягнуть своїх господарів з вулиці у двері, у двори, а тоді вимахують хвостами, неначе промовляючи: “Бути без очей, мій сліпий господарю, це краще, ніж мати отаке лихе око!”

Але що Скряжеві до того! Саме це йому й подобалося. Ліктями прокладати собі життєвий шлях крізь юрби, остерігаючи всяку людську симпатію, щоб трималася від нього чимдалі, — це було для Скряжа тим, що знавці життя називають “захопленням”.

Якось-то напередодні Різдва, найкращого дня року, старий Скряж сидів-працював у своїй конторі. Стояла холодна, люто кусюча погода, ще й туман запав, і Скряж чув, як люди на подвір’ї надсадно дихають, ходячи туди-сюди, б’ючи себе кулаками в груди й тупаючи ногами по бруківці, щоб якось зігрітися. Міські годинники допіру тільки вибили третю, а вже було геть темно надворі. Та й протягом дня хіба то було світло? І в вікнах сусідніх контор уже палахкотіли свічки, мов хто наляпав червонястих плям на брунасте повітря, яке можна було просто пальцями помацати. Туман сотався, просочувався у всі шпарини й замкові щілини, а надворі був такий густий, що будинки по той бік вузького, вужчого не буває, подвір’я ледь проглядали крізь той туман сірими примарами. Бачивши, як брудна хмара падає на землю, все покриваючи пітьмою, хто б не подумав: чи не дожилась матінка Природа до краю та чи не виношує в собі якихось світових змін?

Двері Скряжевого кабінету були прочинені, щоб він міг пасти оком свого клерка, що далі за тими дверима нидів у похмурій комірчині, схожій чи то на цистерну, чи то на тюремну камеру, чи то на келію, знімаючи копії з листів. Біля Скряжа ледь дихало невеличке полум’я, але вогник біля клерка був настільки кволіший, що здавалося, там тліє лиш одна крихітна вуглинка. Але підкинути вугілля сердега не смів, бо Скряж тримав ящика з вугіллям у своїй кімнаті, й коли б клерк насмілювався зайти до хазяїна з совком у руці, це з його боку було б те саме, що нерозважно написати заяву на звільнення. Ось чому клерк закутався, як міг, своїм білим вовняним шарфом і робив відчайдушні зусилля зігрітися свічкою, але, не будши людиною могутньої уяви, зазнавав у цьому невдачі.

— Веселого Різдва, дядечку! Бог на поміч! — пролунав раптом чийсь бадьорий голос. Належав той голос Скрязевому небожеві, який надбіг так швидко, що дядечко тільки з голосу довідався про його появу.

— Пхе! — скривився Скряз. — Які дурниці!

А він так розігрівся від шпаркої ходи крізь морозяний туман, цей Скрязів небіж, що весь аж пашів, гарне обличчя йому рум'яніло, очі блищали, а віддих з рота виривався паром.

— Різдво — дурниці? Та що ви, дядечку? — зчудувався небіж. — Це ви, либонь, жартуєте?

— Не жартую, — запевнив Скряз. — Веселе Різдво? Яке ти маєш право бути веселим, злидоту!

— Ну-ну, заспокойтесь, — весело відказав небіж. — А яке право маєте ви бути похмурим? Які у вас підстави бути ще й понурим? Із вашим багатством!

Не мавши напихваті ніякої кращої відповіді, Скряз задовольнився тим, що тільки повторив:

— Пхе! Які дурниці!

— Та ви не сердьтеся, дядечку! — попросив небіж.

— А як же мені не сердитися, — відрізав дядечко, — якщо я мушу жити серед таких телепнів, як ти? Бо що для вас Різдво, як не нагода посплачувати рахунки без грошей? Що — як не нагода переконатися, що ви на рік постаршали й постаріли, але ні на годину не побагатшали? Що — як не нагода побачити прірву між вашими видатками та прибутками у ваших записах і переконатися, що кожнісінька цифра тих записів, за всі дванадцять місяців проминулого року, вбивчо свідчить про вашу неспроможність? Та коли б моя воля, — обурено вирік Скряз, — то всякого дурня, котрий галасає по вулицях, викрикуючи: “Веселого Різдва!” — слід було б зварити з його власним пудингом, а поховати, пробивши осиковим кілком серце! І це по заслугі було б!

— Дядечку! — благально протяг небіж.

— Небоже! — суворо відказав дядечко. — Ти святкуй своє Різдво по-своєму, а мені дозволь відзначати його по-моєму.

— Відзначати! — повторив небіж. — Але ж ви зовсім його не відзначаєте.

— То хай воно так і буде, і дай мені спокій, — відрізав Скряз. — Тобі ж велике добро від цього! Було і буде!

— Смію сказати, що на світі є багато чого такого, що приносить мені добро, але не обов'язково вигоду, — заперечив небіж. — У тому числі й Різдво. І я добре пам'ятаю, що завжди сприймав різдвяні святки, коли вони наставали, — не кажучи вже про пошанівок до цього священного слова та святобліві спогади, які невіддільні від нього — як добрий час, як милий, приємний момент всепрощення і милосердя; єдиний час, який я тільки знаю в довгому календарі року, коли чоловіки та жінки, мовби за мовчазною згодою, вільно відкривають свої серця, що досі були зачинені, замкнені на замок, і переймаються співчуттям до знедолених як до таких, котрі насправді є їхніми супутцями на спільному шляху до могили, а не геть іншою расою зовсім відмінних істот, які начебто ходять своїми власними невідомими стежками. І тому, дядечку, я вірю, хоча Різдво ще жодного разу не кинуло ані крихти золота чи срібла мені до кишені, — вірю, що воно мені й приносило, і приносить, і приносить добро, і ще скажу: хай благословить його Бог!

Конторський клерк у комірчині мимоволі аж заплескав у долоні. Але, враз похопившись: припуститися такого неподобства! — лулуснув кочергою по кволу вогнику й загасив останню його іскринку назавжди.

— Ще почую хоч звук від тебе, — погрозив йому Скряз, — і ти відзначиш своє Різдво тим, що втрапиш місце! А ви, пане, як бачу, неабиякий промовець, — це вже він “похвалив” небожа. — Дивно тільки, чого ви досі не в Парламенті.

— Та не сердьтеся, дядечку, ну ж бо! Прийдіть завтра до нас на обід.

Скряз відказав, що прийде побачити його в... та й висловив, що хотів сказати, власне, до кінця. Ще й додав, що хотів би пересвідчитись, як його небіж перший здасться Костомасі.

— Ну чому ви так? — вигукнув Скрязів небіж. — Чому?

— А навіщо ти оженився? — запитав Скряз.

— Бо закохався.

— Бо ти закохався! — прогарчав Скряз, от ніби кохання — то єдина в світі річ, ще кумедніша за “веселе Різдво”. — Ну, то ходи здоровий!

— Та що це ви, дядечку! Ви ж ніколи не навідувалися до мене до мого одруження. Чому ви робите це приводом для того, щоб не прийти до нас тепер?

— Ходи здоровий, — повторив Скряж.

— Мені ж нічого від вас не треба — я у вас нічого не прошу! Чому ми з вами не можемо бути друзями?

— Ходи здоровий, — знову повторив Скряж.

— Я всією душею шкодую, що ви так затялися. Ні між нами, ні між нашими родинами ніколи не було жодних сварок. Але я пройшов це випробування на честь Різдва, і я витримаю до кінця, не розгублю мого різдвяного настрою. Тож веселого Різдва, дядечку!

— Бувай здоровий! — на те йому Скряж.

— І з Новим роком!

— Бувай здоровий! — востаннє повторив Скряж.

Попри все це, його небіж залишив приміщення без жодного гнівного слова. Він іще зупинився біля вхідних дверей, щоб, як годиться, привітати зі святками й клерка, і той, хоч який змерзлий, а тепла мав більше, ніж Скряж, бо відгукнувся щирими привітаннями.

— Ото ще один! — пробурчав Скряж, почувши сердечний відгук свого підлеглого. — Мій конторський клерк, що отримує п'ятнадцять шилінгів на тиждень, має жінку з дітьми на шиї, а й собі туди ж, торочить про “веселе Різдво”. З такими я ще в Бедлам потраплю.

А той недотепа, випустивши Скряжевого небожа, впустив ще якихось двох відвідувачів. Були то, щоправда, статечні панове, на них приємно було подивитися. Ось вони вже й поставали, скинувши капелюхи, в Скряжевому кабінеті. Вклонилися господареві. В руках якісь книги, папери.

— Підприємство “Скряж і Мерглей”, якщо не помиляюся? — мовив один із панів, зазирнувши до свого списку. — Я маю приємність звернутися до пана Скряжа? Чи до пана Мерглея?

— Пан Мерглей помер сім років тому, — відповів Скряж. — Саме сьогодні виповнилося рівно сім років цій події.

— Ми не сумніваємось, що небіжчикову ліберальність вірно несе компаньйон, котрий його пережив, — мовив той самий пан, подаючи їхні документи.

Авжеж, вони з Мерглеєм були споріднені душі, але щоб Скряз ніс якусь там “ліберальність”? Від цього слова він насупився, похитав головою і повернув відвідувачам їхні папери.

— У ці передсвяткові дні, пане Скрязе, — заговорив перший пан, беручи в руку перо, — найпаче потрібно, щоб ми хоч трохи потурбувалися про убогих і знедолених, котрі терплять нині великі муки. Багато тисяч потребують найнеобхіднішого, а сотні тисяч не мають даху над головою, пане.

— А що, вже не стало тюрем? — поцікавився Скряз.

— Є повно тюрем, — відповів пан, кладучи перо назад.

— А робітні доми? — допитувався Скряз. — Вони все ще діють?

— Та діють, — відказав пан. — Досі діють. Але я рад був би сказати, що вони перестали діяти.

— Отже, все так само існують примусові роботи й діє закон про бідних? — напосідав Скряз.

— І те, й те діє на повну силу, пане.

— Он як? А я вже був злякався, почувши те, що ви сказали напочатку, чи не скоїлося чогось такого, що могло припинити корисну дію всього згаданого вище, — мовив Скряз. — Дуже радий був почути, що все воно ще діє.

— Жменька нас — ті, хто переконаний, що згадані вами інституції не дуже забезпечують масу знедолених християнською бадьорістю душі й тіла, — відказав усе той самий пан, — намагається зібрати кошти, аби придбати для вбогих якусь їжу, якесь питво та засоби для підтримання тепла. Ми обираємо для такої мети цей передріздвяний час тому, що саме на Різдво, як не буває на жодне інше свято, Нужда гризе найдошкульніш, а Достаток приносить найбільше втіхи. То яку суму zvolите записати від вашого імені?

— Ніяку! — відрізав Скряз.

— Ви бажаєте пожертвувати анонімно?

— Я бажаю, щоб мені дали спокій, — відрізав Скряз. — Коли ви вже питаєте, панове, чого я бажаю, то це вам моя відповідь. Я й сам не бавлю себе на Різдво, і не можу собі дозволити давати неробам на веселощі та розваги. Натомість я даю на підтримку згаданих мною закладів — вони коштують мені немало. Ну, а ті, кому ведеться зле в житті, повинні звертатися туди.

— Багато хто не може туди звернутися, а ще багато хто радше помре, ніж туди піде.

— Якщо вони радше помруть, — зауважив Скряз, — то краще б вони й повмирали: завдяки цьому скоротився б надлишок населення. Хоча — даруйте — я про таке бажання багатьох чомусь не чув.

— Але ви могли б переконатися в цьому, — зазначив збирач коштів.

— Це не моя справа, — відрізав Скряз. — Досить, щоб усяк знав своє діло й не докучав іншим. Моя робота постійно поглинає весь мій час. Бувайте здорові, панове!

Переконавшись остаточно, що тут їм нічого не домогтися, збирачі коштів пішли собі. А Скряз вернувся до трудів своїх із куди кращою думкою про самого себе і в куди веселішому настрої, ніж те бувало з ним зазвичай.

Тим часом туман і пітьма ще погустішали, й по вулиці побігли люди з запаленими смолоскипами, пропонуючи свої послуги: бігти перед запрягами карет, показуючи дорогу. Стародавня вежа церкви, чий грубий старий дзвін завжди хитрувато позирав униз на Скряза з готичного вікна, стала невидима, вибиваючи тепер, у хмарищах, години й чверті годин, і то з такими тремкими переливами після ударів, ніби там, у її перемерзлій голові, цокотіли якісь зуби. Мороз придавив іще дужче. Ген на головній вулиці, на розі подвір'я, якісь робітники, що лагодили газові ліхтарі, розпалили велике вогнище в мідному казані, довкола якого вмить зібрався гурт голодранців і хлопчаків: вони гріли руки й захоплено лупали очима на високе полум'я. Не закручений як слід водогінний кран, що плакав краплями води, понуро обмерзав собі, набуваючи вигляду гнітючої брили льоду. Від яскравого світла вітрин, де гілочки та ягоди гостролисту лускотіли від лампового жару, бліді обличчя перехожих на якусь мить мов підрум'янювалися. Торгівля у бакалійників і продавців птиці обернулася на розкішний жарт — на таку славну крикливу розвагу, аж просто не вірилося, який можуть мати з нею зв'язок такі нудні засади вигідного торгу-продажу. Лорд-мер у власній резиденції — могутньому Меншн-Хаусі — дав наказ своїм п'ятдесятьом кухарям та лакеям так відсвяткувати Різдво, як тільки личить лордмерівській челяді, й навіть курдупель кравчик, оштрафований минулого понеділка за те, що був напився й бився до крові на вулицях, тепер поміщував на

своєму горищі завтрашній пудинг, тим часом як його худюща дружина з дитям гайнули купити телятинки.

Ще густішав туман, то лютішав холод. Пронизливий, улазливий, кусючий — справжній мороз. Коли б добряга святий Дунстан був відтяв Лихому Духові носа доторком отакої погоди, а не звичайною своєю зброєю, тоді б він удостоївся куди гучнішої хвали за такий преславний подвиг. Один малий власник кирпатого носа, обгризеного й пожованого голодною холодригою, достоту як кістки бувають погризені собаками, припав до замкової шпарини, аби обдарувати Скрязя колядкою, але господар, тільки-но зачув перші рядки:

*Бог дасть тобі, веселий пане,
Не бійсь нічого ти! —*

як схопить лінійку та як лясне нею, з таким-то бойовим запалом, що нажаханий колядник умить накивав п'ятами, дозволивши туманові й морозу, що зробився тим часом ще кусючіший, безперешкодно й далі заповзати у ту шпарину.

Аж нарешті настав час зачиняти контору. Знехотя Скряз ізліз зі свого високого стільця й на мигах дав знати про факт закриття своєму клеркові, що вже нетерпеливився у своїй комірчині. Той миттю загасив свічку і вже й капелюха надяг.

— Здається мені, ти хотів би прогуляти завтра весь день? — запитав Скряз.

— Якщо це вас цілком влаштує, пане.

— Аж ніяк не влаштує, — заперечив Скряз. — Бо воно й нечесно так. Якби я за цей твій прогул вирахував з тебе півкрони, ти б, я певен, вважав себе скривдженим.

Клерк тільки ледь помітно посміхнувся.

— І все ж таки, — провадив Скряз, — ти не вважатимеш скривдженим мене, якщо я оплачу тобі твій прогул як звичайний робочий день?

Клерк зазначив, що таке ж буває тільки раз на рік.

— Нікчемне виправдання, придумане, аби лиш кожного двадцять п'ятого грудня грабувати роботодавця! — обурився Скряз, застібаючи своє пальто під саме підборіддя. — Але, здається, тобі таки дуже

кортить прогуляти завтра цілий день. Що ж — тоді якомога раніше з'явивсь на роботу післязавтра.

Клерк пообіцяв, що так і зробить, і Скряз, щось буркнувши, вийшов на вулицю. Контору вмить замкнено, і клерк, закутавши шию своїм білим шарфом, довгі кінці якого зателіпалися йому нижче пояса (хизувався, бачте, що може обходитися без пальта), з'їхав униз по корнгілській крижаній гірці, причепившись іззаду до хлопчачої ватаги, і так двадцять разів з'їхав на честь Святвечора, а тоді щодуху помчав до своєї домівки в Камден-Таун, аби швидше погратись зі своїми дітками в цюці-баби.

Скряз з'їв свій безвідрадний обід у тій самій своїй безвідрадній харчівні, де завжди харчувався, і, перечитавши всі газети та занапастивши решту вечора вивченням своєї прибутково-видаткової книги, подався додому спати. Мешкав він у покоях, що колись належали упокоєному його компаньйонові. Була то похмура анфілада кімнат у неоковирному будинку, що дерся нагору крутим подвір'ям, стаючи чим вище, тим нижчим, і він настільки злецько вписувався у це подвір'я, аж напрошувалася думка, ніби він, бувши колись будинком-хлопчаком, забіг сюди, граючись у піжмурки з іншими будинками, та й забув, як його вибратися звідсіля. Нині будинок уже трохи постарів і виглядав досить моторошно, бо, крім Скрязя, ніхто в ньому не жив; інші кімнати всі здавалися під контори. На подвір'ї було так темно, що навіть Скряз, котрий знав тут кожен камінчик, пересувався майже навіпамацки. Туман із морозом так налягли на старі чорні ворота будинку, що здавалося, чи то не лихий Дух Негоди усівся там, понуро про щось розмірковуючи на цьому людському порозі.

Ну, а тепер стосовно молотка на дверях. Можна з певністю стверджувати, що нічого незвичайного в ньому не було, — ото й тільки, що дуже великий. Факт і те, що Скряз бачив того молотка щодня, вранці й увечері, скільки жив у цьому будинку. А ще можна впевнено сказати, що Скряз аж ніяк не більше був схильний до того, що називають фантазією, ніж будь-котрий інший чоловік у місті Лондоні, включно навіть (якщо тільки можна припуститися такого зухвалого припущення) з усім муніципалітетом¹, з олдерменами та всіма членами гільдій². До того ж не зайве буде згадати, що Скряз, відколи того надвечірка був згадав про кончину свого колишнього компаньйона сім

років тому, більше про Мерглей ні разу й не подумав. І тоді хай хто-небудь пояснить мені, коли зможе, як воно так сталося, що Скряз, устроївши ключа у дверний замок, побачив у тому молоткові — не спостерігши, щоб на очах у нього щось там безпосередньо змінювалося, — не молотка, а обличчя старого Мерглей!

Мерглейове обличчя... Воно не було оповите непроникною тінню, подібно до інших предметів у дворі, а світилося моторошно-примарним сяйвом, неначе гнилий омар у темному льоху. Не було воно ні сердите, ні люте, а дивилося на Скряз, як зазвичай колись дивився живий Мерглей: піднявши примарні окуляри на свого примарного лоба. Волосся його дивно ворушилося, ніби від подиху чи висхідного струменя гарячого повітря, а очі, хоч і широко розплющені, лишались абсолютно нерухомі. Від цього, та ще від мертвотно-синього

забарвлення, воно виглядало жахливим, але той його жах створювався, здавалось, не самим обличчям, не його волею, силою чи виразом, а чимось невидимим і потойбічним.

Та коли Скряз пильніше придивився до прояви, вона знову стала молотком.

Якби ми сказали, що він не злякався чи що кров йому не похолола від страхітливого відчуття, не знаного змалку, то була б неправда. Але Скряз знову взявся за ключа, якого був полишив, упевнено його крутнув, увійшов і запалив собі свічку.

Однаке, перш ніж зачинити двері, він таки завагався на мить, а коли відчиняв, спочатку обережно зазирнув досередини, от ніби хотів допевнитися, чи не стирчить Мерглеєва кіска аж у вітальню. Але з другого боку дверей нічого такого не було, а видніли самі лише гвинти і гайки, на яких тримався молоток. Тож він тільки сказав: “Тьху-тьху!” — й захряснув двері.

Гук від удару дверей прокотився по будинку громом. Усі кімнати нагорі й усі барила у льохах виноторгівця відгукнулися багатоголосими лунами та відлунками. Хоча Скряз був не з тих, кого можна залякати луною. Він замкнув двері, перейшов через вітальню й почалапав нагору сходами — і то поволеньки, бо на ходу знімав зі свічки нагар.

Можна вельми приблизно розводитися про привілля добрих старих сходів, мовляв, ними легко виїде нагору ціла карета, запряжена шестериком коней, — все одно що крізь який-небудь недопечений глевкий парламентський закон. Але я волію наполягти саме на тому, що ви б могли виперти нагору по тих сходах навіть катафалк, причому він пройшов би, не зачепившись ніде за жодну стіну, навіть боком, якби повернути його голоблями до стіни, а дверцятами — до балюстради, — бо ширини тут було, як для цієї справи, ще й з добрим запасом. І чи не тому Скрязеві навіч примарилося, ніби перед ним у темряві сам собою рухається катафалк! Півдесятка газових ліхтарів з вулиці навряд чи кидали досить світла на ті сходи, тож можете уявити, що Скряз пірнув у просто кромішній морок.

Але Скряз чалапав собі, і чхати йому було на брак світла. Темрява дешевша, й тому він віддавав їй перевагу. Але перш ніж зачинити за собою важкі двері, він пройшов по всіх своїх покоях, аби

переконатися, чи все гаразд. Він іще надто добре пам'ятав те обличчя замість молотка, тож краще було все перевірити.

Вітальня, спальня, комірчина. Всі покої, як і мало бути. Нікого немає ні під столом, ні під диваном; невеличкий вогонь горить у каміні; ложка й миска напихваті; маленька каструлька з теплою кашею підігрівається на каміновій полиці (Скряж їв тепло на ніч від застуди). Нікого під ліжком, нікого в туалеті, нікого в його халаті, що висів у якійсь підозрілій позі на стіні. Комірчина — як завжди. Стара камінова решітка, старі черевики, два кошики на рибу, умивальник на трьох ніжках і кочерга.

Цілком задоволений оглядинами, він зачинив двері, а тоді ще й замкнув їх — аж на два оберти ключа, чого зазвичай ніколи не робив. Отак убезпечившись від несподіванок, скинув шарфа, одягнув халата й взув капці, тоді насунув на голову нічного ковпака й сів під каміном їсти свою кашу.

Вогонь ледве дихав — ніщо в таку холодну ніч. Тож Скряж мусив присунутися зовсім близько до каміна й навіть нахилитися, щоб відчутти бодай найлегший подих тепла від тієї жменьки палива. Камін був старий, змурував його давно колись якийсь голландський купець, обліпивши з усіх боків химерними голландськими кахлями, покликаними ілюструвати Святе Письмо. Були ж там і Каїни з Авелями, й фараонові дочки, й цариці Савські, й ангели-вісники спускалися на подібні до перин хмари, Авраами, Валтасари, апостоли відпливали в море на соусниках, одне слово, сотні тих постатей могли притягати до себе його думки — і все одно обличчя Мерглека, який помер сім років тому, проступило крізь усе те, мов патериця древнього пророка, й усе поглинуло. Коли б кожна гладенька кахля та була спочатку чиста, незамальована й мала силу створювати на своїй поверхні якусь картинку з хаотичних уривків Скряжевих думок, то на кожнісінькій з тих кахлів вималювалася б копія голови старого Мерглека.

— Дурниці! — буркнув Скряж і заходив по кімнаті.

Пройшовшись кілька разів туди-сюди, сів знову. Поклав голову на спинку крісла, і тут його погляд випадково зупинився на дзвоні, що звисав зі стелі: цим дзвоном давно вже ніхто не користувався, але він мав зв'язок, для якоїсь забутої нині мети, з однією кімнатою на

найвищому поверсі будинку. Як же здивувався Скряз, і сповнився дивним, незбагненим страхом, коли помітив, що той дзвін починає розхитуватися. Спочатку так легенько, що майже й не чути було ніякого звуку, але незабаром задзвонив, забамкав уже гучно, лунко, і йому заворували усі дзвони в будинку.

Це протривало з півхвилини, чи з хвилину, а здалося — годину. Дзвони як закалантирили разом, так разом і змовкли. А після них забряжчало щось залізне, десь глибоко вниз — от ніби хтось волочив важкого ланцюга по барилах у льоху виноторгівця. І тут Скрязеві згадалися байки про те, що коли в будинку з'являються привиди, вони зазвичай волочать за собою ланцюги.

Ось із гуркотом розчахнулися двері льоху. Бряжчання долинуло вже гучніше, з нижніх поверхів. Тоді забряжчало вгору по сходах... Ось воно наближається вже просто до його дверей...

— Все одно дурниці! — сказав Скряз. — Я в це не повірю.

Однак він зблід, коли те ланцюгове бряжчання, не зупиняючись, проникло крізь важкі двері й увійшло до кімнати, поставши перед його очима. Коли воно увійшло, пригасле полум'я яскраво спалахнуло, підскачівши вгору, от ніби крикнуло: “Я знаю його! Це дух Мерглей!” — і знов опало.

Так, те саме обличчя, геть те саме. Мерглей з його кіскою, у звичайній своїй камізельці, трико й чобітках, і китички на чобітках настовбурчені, як і та кіска, і поли сурдута, й волосся на голові. Ланцюг, що Мерглей волочив за собою, замикався у нього на поясі. Та ще й який довгий ланцюг: обвивався вкруг свого власника, наче хвіст, а ланками його були (Скряз добре це роздивився) шухляди для грошей, ключі, висячі замки, grosбухи, документи й важкі, окуті залізом гаманці. Тіло Мерглеєве було прозоре, так що Скряз, роздивляючись його й прозираючи крізь камізельку, міг бачити навіть два гудзики на наспинній частині сурдута.

Скряз часто чував, що в Мерглея немає нутрощів, а тепер і переконався у цьому, хоча досі в таке не вірив.

Ні, не вірив він у це навіть тепер. Хоча дивився на привида й крізь привида, що стояв перед ним; хоча відчував, як холодне кров під дією мертвотно-холодних очей прояви; хоча роздивився навіть будову тканини складеної хусточки, якою було підв'язане до голови гостеве

підборіддя (а першої миті він тієї пов'язки не завважив), — попри все це Скряз затято не вірив, не довіряючи власним очам і заперечуючи бачене.

— Ну, чого ти? — запитав Скряз, холодно і в'їдливо, як завжди. — Чого тобі від мене треба?

— Багато чого! — промовив голос — безперечно, Мерглеїв.

— Хто ти?

— Запитай краще, хто я був.

— То хто ж ти був? — підвищив голос Скряз. — Ти, як для тіні, занадто примхливий.

Він хотів сказати “як *на* тінь”, але вжив “для”, яке здалося йому більш підходящим.

— За життя я був твоїм компаньйоном, Джейкобом Мерглеєм.

— А ти можеш... ти можеш сісти? — запитав Скряз, критично його розглядаючи.

— Можу.

— То сядь.

Скряз поставив це запитання, бо сумнівався, чи такий прозорий дух спроможний сісти в крісло, й відчував, що, у випадку такої неспроможності, доведеться прихідькові зізнатися в чомусь такому, в чому зізнаватися він не хотів би. Але дух сів на протилежний край каміна, ніби цілком був звичний таке робити.

— Ти в мене не віриш, — виснував Дух.

— Таки не вірю, — підтвердив Скряз.

— Яких іще тобі треба доказів моєї справжності, крім свідчень твоїх чуттів?

— Не знаю, — признався Скряз.

— Чому ти не віриш своїм очам і вухам?

— А тому, — відказав Скряз, — що на них і найменша дрібниця впливає. Невеличкий розлад шлунка — і вже очі бачать не те, а вуха не те чують. Отже, ти можеш виявитися неперетравленим шматочком яловичини, ляпкою гірчиці, крихтою сиру, частиною недопеченої картоплини. Отже, хоч би чим ти був, а в тобі більше підливи, ніж могили!

Скряз ніколи не був особливо схильний до відпускання жартиків і вже ж ніяк не počувався в душі дотепником. Коли по правді, то він

намагався жартувати, аби тільки відвернути свою увагу від жахливого й приборкати почуття жаху в собі, адже привидів голос пронизував його до кісткового мозку.

Скряж відчував, що він, коли бодай хвилину посидить мовчки, дивлячись у ті осклілі незмигні очі, може легко збожеволіти. Адже було ще щось вельми страхітливе у тому, що привидом рухала якась його власна пекельна атмосфера. Хоча сам Скряж її й не відчував, але в цьому можна було не сумніватися, бо хоча Дух сидів зовсім непорушно, його волосся, поли й китички все так само ворушилися, от ніби їх підіймало гаряче повітря з якоїсь печі.

— Ти бачиш ось цю зубочистку? — запитав Скряж, хутко повертаючись, із зазначеної вище причини, до тактики нападу; він відчайдушно бажав, бодай на мить, відвернути від себе отой погляд, від якого можна було скам'яніти.

— Бачу, — відповів Дух.

— Ти ж не дивишся на неї, — дорікнув Скряж.

— Але все одно бачу, — відказав Дух.

— Гаразд, — погодився Скряж. — Отже, хай-но я проковтну її, і до кінця днів моїх мене роздиратиме легіон лихих духів, і всі вони будуть створені мною. Дурниці, скажу я тобі! Дурниці!

Почувши це, Дух завив — та так жахливо, ще й затряс своїм ланцюгом із таким моторошним та страхітливим бряжчанням, що Скряж з останніх сил уп'явся пальцями в бильця крісла, аби не знепритомніти. Але жах його незмірно зріс, коли фантом скинув свою пов'язку з голови, от ніби йому в приміщенні стало надто тепло, і спідня щелепа відвалилася, впала йому на груди!

Тут Скряж бухнувся на коліна й благально підніс до обличчя стулені човником долоні.

— Змилуйся! — скрикнув він. — Навіщо, о страхітлива прояво, ти мучиш мене?

— Людино суєтного розуму! — відказав Дух. — Ти віриш у мене чи ні?

— Вірю! — видихнув Скряж. — Мушу вірити. Але навіщо ви, духи, блукаєте по землі? Й чого ти прийшов до мене?

— Від кожної людини вимагається, — пояснив Привид, — щоб вона, разом із духом, що сидить у ній, багато ходила поміж інших людей,

мандрувала по всіх краях, а коли той дух ще за життя людини не знаходиться, не намандрується, то його прирікають робити це після смерті. Така тому духові покута: блукати по світу — о, горе мені! — й свідкувати, до чого він уже не може бути причетний, хоча міг би причаститися, ще коли перебував на землі, міг би стати цим щасливий!

І знову привид заголосив, забряжчав своїм ланцюгом, заламуючи примарні руки.

— Ти в кайданах, — сказав Скряз, тремтячи. — Поясни, чому.

— Я ношу того ланцюга, якого викував за життя, — відповів Дух. — Бо ж я виковував його, ланка за ланкою, метр за метром, я сам оперізувався ним з своєї доброї волі, а тепер ношу його, теж з моєї власної доброї волі. Невже те, з чого його сковано, така дивина для тебе?

Скряз трусило дужче й дужче.

— Чи, може, ти хотів би знати, — провадив Дух, — які завважки й завдовжки ті пута, які носиш ти сам? Ще сім Святвечорів тому твій ланцюг був не коротший і не легший за оцей мій. А відтоді ти стільки трудився, щоби зробити його ще довшим та важчим. Ти викував собі важезне ланцюжище!

Скряз роззирнувся довкола себе по підлозі, готовий побачити п'ятдесят чи й шістдесят сажнів скрученого залізного троса, але нічого такого не вдрів.

— Джейкобе! — заблагав він. — Старий Джейкобе Мерглюю! Розкажи мені більше. Втіш мене, Джейкобе!

— Я не можу вділити тобі втіхи, — відказав Дух. — Втіха надходить із інших царин, Ебенезере Скрязе, і приносять її інші посланці до людей іншого складу й ладу. Не можу я розповісти тобі й про мої бажання. Бо мені дозволено дуже й дуже небагато. Я не смію ніде затриматися, ніде не смію перепочити, ніде не смію залишитися. За життя — слухай мене уважно! — мій дух ніколи не виходив за вузькі межі нашої міняйлівської нори, ніколи не ширяв поза тими межами, тож нині переді мною лежать виснажливі мандри!

Скряз мав звичку щоразу, як над чимось задумається, закладати руки в кишені своїх штанів. Обмірковуючи Духові слова, він і нині так зробив, але при цьому не підвів погляду й не піднявся з колін.

— Либонь, ти, Джейкобе, був дуже забарний у цих своїх мандрах, — зауважив Скряз, діловито, але водночас смиренно й шанобливо.

— Забарний! — луною повторив Дух.

— Сім років, як помер, — розмірковував Скряз. — І весь цей час мандрував!

— Так, весь цей час, — підтвердив Дух. — Без перепочинку, без миру в душі. Нескінченна мука гризот.

— А як швидко ти пересуваєшся? — поцікавився Скряз.

— На крилах вітру, — відповів Дух.

— Певне, за сім років ти облітав багато земель, — припустив Скряз.

Дух, почувши ці слова, знову заголосив, забряжчав своїм ланцюгом, і те бряжчання залунало так відворотно і моторошно в мертвій тиші ночі, що постовий полісмен мав би всі підстави притягти його до відповідальності за порушення громадського спокою о такій пізній порі.

— О ти, в'язню, весь обплутаний путами та кайданами! — вигукнув привид. — Як можеш ти не знати, що віки безнастанного труда нескінченних створінь на благо цієї землі переходять у вічність, поки-то розвинеться, виявиться все добро, що вони заклали! Як можна не знати, що всякий християнський дух, творячи добро у своїй невеличкій сфері, хоч би яка вона була, переконується, що його смертне життя надто коротке, аби виявився весь обсяг його корисності! Як не знати, що жодний безмір спокути ніколи не відшкодує бодай однієї доброї нагоди, пропущеної в житті! Одне саме таким був я! Ох, таким був я!

— Але ти, Джейкобе, завжди був добрим підприємцем, — затиноючись, промовив Скряз, маючи на увазі трохи й самого себе.

— Підприємцем! — луною повторив Дух, знову заламуючи руки. — Людство мало бути моїм підприємництвом! Загальне благо мало бути моїм підприємництвом! Доброчинність, милосердя, поблажливість і зичливість — усе це було справжнім моїм підприємництвом! А обладунки мого фаху становили мізерну краплину води у всеосяжному океані справжнього мого підприємництва!

Він підняв ланцюга на відстані простягнутої руки, от ніби саме це стало причиною всього його непомітного горя, й знову щосили жбурнув на підлогу.

— Саме о цій порі швидкоплинного року я страждаю найдужче, — нарікав привид. — Чому, чому я проходив крізь юрби моїх ближніх, опустивши очі додолу й ніколи не підводячи їх до тієї благословенної Зорі, що привела Мудреців до вбогої оселі? Невже не було таких вбогих осель, до яких могло б привести її світло мене?

Скряж невимовно жахнувся, подумавши, що привид іще хтозна-скільки отак голоситиме, й затрусився, як ніколи.

— Слухай мене! — закликав Дух. — Мій час уже майже скінчився.

— Я слухатиму, — пообіцяв Скряж. — Але ти не дави на мене так дуже! Не треба пишномовності, Джейкобе! Прошу тебе!

— Я не маю права сказати тобі, як це виходить, що я з'являюся перед тобою в такій подобі, яку ти можеш бачити. Я ж не один і не два дні просидів біля тебе невидимий.

Вість не з надто приємних, що й казати. Скряж здригнувся й витер холодний піт зі свого чола.

— Це не найлегша частина моєї спокути, — провадив Дух. — Цієї ночі я прибув сюди застерегти тебе, що все ж таки ти ще маєш змогу й надію уникнути моєї лихої долі. Змогу й надію, які здобув для тебе, Ебенезере, я.

— Ти завжди був мені добрим другом, — сказав Скряж. — Дякую!

— До тебе навідаються, — провадив привид, — Три Духи.

Скряжева спідня щелепа впала — чи не так само низько, як допіру падала привидова щелепа.

— І це та змога й надія, про яку ти сказав, Джейкобе? — спитав він, затинаячись.

— Так.

— Я... я б не хотів, — попросився Скряж.

— Без їхніх відвідин, — застеріг Дух, — і не сподівайся уникнути стежки, яку топчу я. Чекай на першого з них завтра, коли годинник виб'є першу.

— А не міг би я прийняти їх усіх зразу, аби швидше покінчити з цим, га, Джейкобе? — натякнув Скряж.

— Дожидай другого післязавтра вночі, о тій самій годині. А третього — наступної ночі, коли відлунає останній удар дванадцятої години. Ми з тобою не побачимося більше, і не сподівайся. Але гляди, зятям, що відбулося допіру між нами, бо це в твоїх інтересах!

Проказавши ці слова, привид узяв хусточку зі столу й знову підв'язав щелепу, як і було. Скряз переконався в цьому завдяки скреготливому звукові, що видали гостеві зуби, коли зав'язка знову стулила його щелепи до купи. Він зважився знову підвести погляд і побачив, що надприродний прихідько вже стоїть перед ним випростаний, накрутивши свого ланцюга собі на руку.

Проява позадкувала від нього до вікна, і з кожним її кроком воно відчинялося більше й більше. Коли ж Мерглеїв привид опинився під вікном, воно виявилось повністю відчиненим.

Той на мигах підкликав Скрязя до себе, і Скряз підійшов. Коли між ними лишилося два кроки, Мерглеїв дух підніс руку, остерігаючи підходити ближче. Скряз зупинився.

Зупинився не так на знак покори, як від подиву і страху, бо коли примарний гість підніс руку, до Скрязевого слуху долинули знадвору якісь невиразні гуки... безладні крики голосіння й жалю... невимовно жалібні зойки, самозвинувачення... Привид, поприслухавшись хвилю, приєднався до печального голосіння — і полинув у безвідрадну темну ніч.

Скряз підступив до вікна впритул — на цей відчайдушний крок його підштовхнула допитливість. І визирнув назовні.

У повітрі повно було привидів, які невгамовно метушилися, кидалися туди-сюди й весь час стогнали. І кожен з них був із ланцюгом, достоту як і Мерглеїв Дух, а декотрі (чи не члени злочинних урядів) були скуті разом. Вільних серед них не було. Багатьох із них Скряз знав особисто за життя. Він добре знав одного старого духа в білій камізельці і з величезним сейфом, притороченим до його ноги: той дух гірко ридав, бо не міг допомогти одній нещасній жінці з дітьми, яку він бачив унизу, на порозі будинку. Зрозуміло було: біда цих примар полягала в тому, що вони хотіли втручатися в людські справи, змінювати їх на краще, але втратили таку здатність навіки.

Потім ці істоти порозтавали в тумані, а чи туман їх поглинув, — Скряз не міг би сказати. Але позникали і вони, і їхні примарні голоси, а ніч стала такою, якою була тоді, коли він ішов додому.

Скряз зачинив вікно й оглянув двері, через які проник до помешкання Дух. Вони були так само замкнені на два оберти ключа, як він їх замкнув своїми власними руками, і засуви були на місці. Він був

спробував сказати “Дурниці!”, але затнувся на першому складі слова. І, дуже потребуючи відпочинку (чи від пережитого потрясіння, чи після стомливого робочого дня, чи після того, як зазирнув до Невидимого Світу, чи від тяжкої розмови з Духом, а чи просто година була вже пізня), він, не роздягаючись, упав на ліжко й умить заснув.

КУПЛЕТ II

Перший із трьох духів

Коли Скряз прокинувся, було так темно, що він, визирнувши зі свого ліжка, не одразу розрізнив, де прозоре вікно, а де навколо нього непроглядна стіна. Він марно силкувався пронизати пільму своїми зірками, неначе у тхора, очицями, коли це дзвони сусідньої церкви вибили чотири чверті. Почав дослухатися, котра ж це година.

Який же він був вражений, коли важкий дзвін вибив і шість, і сім, а тоді вісім, і так, дійшовши до дванадцяти, замовк. Дванадцята година! Коли він лягав у ліжко, було за другу ночі. Годинник зіпсувався! Чи не бурулька потрапила в механізм? Дванадцята!

Натис на кнопку свого хронометра, аби виправити безглузді свідчення церковного годинника. Швидкий, тонкий пульс пропищав дванадцять разів — і зупинився.

— Ну як це може бути, — зчудувався Скряз, — щоб я проспав цілий день і ще й до дванадцятої години наступної ночі? Не може ж бути, щоби щось скоїлося з сонцем і це був полудень!

Ця думка не на жарт його стурбувала, тож Скряз видерся з ліжка й навпомацки підступив до вікна. Але аби хоч щось роздивитися, довелося йому стирати морозові малюнки з шиби рукавом халата. І тоді небагато йому пощастило роздивитись. Він тільки й дібрав, що надворі й досі дуже густий туман і вкрай холодно, та ще не розчув ніякого такого галасу, щоб там люди бігали туди-сюди й гомоніли, а щось таке безперечно коїлося б, якби ніч узяла гору над білим днем і запанувала над світом. Ця певність принесла велике полегшення, бо всі оті абсолютно важливі ділові формули на взір: “... через три дні після отримання цього ви повинні виплатити панові Ебенезеру Скрязу або його представникам...” — обернулися б мильною бульбашкою, а не гарантіями, коли б не стало днів, за якими б лічити.

Скряж знову заліз у ліжко й думав, обдумував та передумував усе це і ні до чого не міг додуматися. Що більше він думав, то дужче бентежився, але й не думати не міг, бо що затятіше намагався не думати, то гарячковіше думав.

Надзвичайно непокоїв його Мерглеїв дух. Щоразу, як тільки він, після тверезого розмірковування, рішуче казав собі подумки, що все те було сон, його думка, наче вивільнена потужна пружина, відлітала назад, до вихідного пункту, і ставила перед ним ту саму проблему, щоб він знову й знову її продумував: “Був то сон чи ні?”

У такому стані Скряж пролежав до тієї хвилини, коли церковний годинник вибив іще три чверті, й тоді враз йому пригадалося: Мерглеїв дух попередив його, що наступний надприродний візит відбудеться, коли годинник виб’є першу. Він вирішив лежати, не засинаючи, поки не мине перша година, а що заснути йому було не легше, ніж полетіти в Рай, то це було, мабуть, наймудріше рішення, яке тільки він міг прийняти.

Ця чверть години тяглася так довго, аж Скряж не раз переконувався, що несвідомо впадає у дрімоту, перестаючи дослухатися до годинника. Нарешті до його напруженого слуху долинуло:

— Дін-дон!

— Чверть запівніч, — промовив Скряж, рахуючи.

— Дін-дон!

— Пів на першу! — мовив Скряж.

— Дін-дон!

— За чверть перша! — сказав Скряж.

— Дін-дон!

— От і перша! — переможно промовив Скряж. — І нічого більше!

Він сказав це ще до того, як пролунав одиничний удар, що позначав годину, й тільки тепер долинув той звук: низький, монотонний, лункий, печальний. Перша ночі! І тієї ж миті в кімнаті блиснуло якесь світло, і хтось відсунув запону його ліжка.

Ту запону відсунула, скажу я вам, рука. І то не запону у Скряжєвих ногах чи запону у нього за спиною, а саме ту, що була перед його обличчям. Отож, запону його ліжка відсунуто, й Скряж, схопившись і перебуваючи у напівлежачому положенні, опинився віч-на-віч з тим

неземним гостем, хто її відсунув: так близько опинився, як оце я біля вас, а стою я, мій читачу, подумки біля вашого ліктя.

Дивна була то постать — немовби дитина! Але ні, не так дитина, як ніби дідусь, тільки показаний через якусь чарівну “призму”, так що виникала зорова омана, неначе він зменшився до розмірів дитини. Гостеве волосся спадало йому на потилицю та на плечі й здавалося ніби сивим від віку, а проте на обличчі не видно було ані зморщечки й на щоках рожевів найніжніший рум’янець. Руки виглядали дуже довгими та м’язистими, широкими були долоні, а довгі пальці натякали на приховану в них велику силу. Ноги та ступні, гарної, витонченої будови, були оголені, як і руки. Вбраний гість був у якусь ніби туніку щонайчистішої білини, а стан йому оперізував осяйний пояс, який прегарно виблискував. В одній руці гість тримав свіжу гілочку зеленого гостролисту, але його вбрання було закосичене літніми квітами, що суперечило тому символіві зими. Але найдивніше у цього небесного прибульця було те, що з його маківки бив ясний струмінь чистого світла, завдяки якому й можна було все те роздивитися, а під пахвою виднів ковпак, що правив, безперечно, за світлогасник у такі моменти, коли небожителеві чомусь не хотілося світитись.

Однак і це, як запримітив Скряж, дедалі пильніше придивляючись до гостя, не було найдивнішою його особливістю. Адже не тільки пояс у нього мерехтів-блискотів то в одній частині, то в іншій, так що те, що ось цієї миті було світлим, наступної ставало темним, але й уся постать пульсувала то кращою, то гіршою виразністю обрисів, стаючи то однорукою, то одноногою, то з двадцятьма ногами, то з парою ніг, але без голови, а то й просто головою без тіла, причому в густому мороку, де розпливалися окремі частини чи члени тіла, годі було розгледіти навіть їхні обриси. І не встигав Скряж подивуватися цьому, як гість уже знову стояв перед ним у всій своїй первісній цілості й виразності.

— То ви, пане, і є той Дух, прихід якого провіщено мені? — запитав Скряж.

— Так!

Голос був ніжний, лагідний. І незвичайно тихий, от ніби долинав не зблизька, а здалеку.

— Хто ти і що ти є? — поцікавився Скряж.

— Я Дух Колишнього Різдва.

— Давно-давно минулого? — спитав Скряз, маючи на увазі гном'ячу поставу прибульця.

— Ні. Твого колишнього Різдва.

Либонь, Скряз не зміг би нікому пояснити, якби хто-небудь його запитав, чому йому раптом так дуже заманулося побачити Духа в його ковпаку й він попросив того покрити собі голову.

— Як! — вигукнув Дух. — То ти хотів би так відразу й загасити своїми тлінними руками світло, яке я даю? Чи ж не досить того, що ти є одним із людей, чиїми пристрастями витворено цього ковпака, і хто змушує мене, протягом довгих вервечок років носити його, насунувши аж на брови!

Скряз шанобливо заперечив, мовляв, він і гадки не мав скривдити гостя, а також ствердив, що ніколи, у будь-яку пору свого життя, не мав свідомого наміру “оковпачити” Духа. А тоді, осмілівши, поцікавився, яка справа привела гостя сюди.

— Твій добробут! — відказав Дух.

Скряз висловив уголос велику вдячність, але не міг не подумати водночас, що ніч непотривоженого сну куди краще посприяла б такій меті. А привид чи не підслухав його думку, бо тут-таки й сказав:

— Точніше, твоє виправлення. Обережно!

Ще й не договоривши, він простяг свою дужу руку й легенько взяв його за лікоть.

— Устань! І йди зі мною!

Скряз розумів, що марно було б проситися, мовляв, холод, глупа ніч не найкращі умови для прогулянок пішки, що в ліжку тепло, а ртутний стовпчик у градуснику показує температуру, набагато нижчу від точки замерзання; що вбрання його надто легке: халат, нічний ковпак та капці й що він, Скряз, як на те, ще й застудився недавно. Стиск неземних пальців, хоч і ніжний, мов жіночої руки, був, проте, невідпорний. Скряз підвівся, але, уздрівши, що Дух прямує до вікна, благально схопив його за поли.

— Я ж смертний, — заремствував, — і можу впасти!

— Досить буде, щоб ти стерпів дотик моєї руки *отут*, — мовив Дух, поклавши свою руку йому на серце, — і ти будеш підтриманий не тільки в цьому!

Ще поки промовлялися ці слова, Дух і Скряж пройшли крізь стіну й опинилися — вже на відкритому сільському путівці, серед полів, що простягалися обабіч. Місто зникло зовсім. Не видно було жодної міської признаки. А з містом пощезли й пільма, туман — тут був ясний, холодний зимовий день, поля лежали під снігом.

— Святий Боже! — роззирнувшись надовкола, вигукнув Скряж, сплескуючи руками. — Я ж виріс у цих місцях! Я тут був хлопчаком!

Дух лагідно подивився на нього. Той його легкий доторк, хоча був легкий і протривав мить, усе ще впливав на органи чуттів старого діда. Скряж ловив тисячі запахів, що носилися у повітрі, й кожен із тих запахів був пов'язаний із тисячею думок, сподівань, радощів і турбот, забутих давно-давно!

— Твої губи тремтять, — зауважив Дух. — А що то в тебе на щоці?

Скряж пробурмотів, незвично затинаючись, що то прищик, і попросив Духа вести його туди, куди йому хочеться.

— А ти пригадуєш дорогу? — запитав Дух.

— Чи я пригадую! — палко вигукнув Скряж. — Та я втрапив би туди і з зав'язаними очима!

— Дивно, що ти не згадував про це стільки років! — зауважив Дух. — Та ходімо далі.

Вони йшли тим путівцем, і Скряж упізнавав кожні ворота, кожен стовп, кожне дерево. Аж ось удалині замірило ринкове містечко зі своїм мостом, своєю церквою й звивистою річкою. Тепер завидніли якісь кошлаті поні з хлопчаками на спинах. Вони дріботіли назустріч двом мандрівцям, а їхні вершники гукали до інших хлопчаків, що їхали на сільських бричках та возах, де вимахували батогами селяни. І всі ті хлопчаки були дуже веселі, й щось кричали одне одному, і вже всі широкі поля сповнилися такого веселого галасу, що сміялося, наслухаючи, саме свіже, морозяне повітря!

— Це просто тіні речей, що існували колись, — пояснив привид. — Вони не помічають нас.

Ось ті веселуни вже й наблизилися, і Скряж упізнавав, називав кожного з них на ім'я. І чому ж це він так безмежно тішився, бачачи їх? Чому так блищали його холодні очі, а серце підскакувало в грудях, коли його колишні товариші пролітали мимо? Чому груди йому переповняла радість, коли він чув, як вони зичать одне одному

Веселого Різдва, роз'їжджаючись на розпутьтях кожне до своєї домівки? Що означало “Веселе Різдво” для Скряжа? Отак вихопитися на Веселе Різдво! Яке добро принесло воно хоч коли-небудь йому?

— Школа ще не зовсім спустіла, — повідомив Дух. — Одне самотнє дитя, забуте друзями, лишається там і досі.

Скряж відповів, що знає. І схлипнув.

З головної дороги вони звернули на одну незабутню доріжку й незабаром підійшли до особняка з червонястої цегли, увінчаного невисокою банею з флюгером-півником на ній і дзвоном, що висів у ній всередині. То був великий будинок, але його найкращі часи проминули, бо просторі приміщення вже мало використовувалися, сирі стіни поросли мохом, вікна були повибивані, а ворота розсипалися. У стайнях кудкудакали й гордо походжали кури, а каретні сараї, повітки поросли травою. І всередині будинок не зберіг колишньої своєї величі, бо коли вони увійшли до похмурої вітальні та заглянули у відчинені двері багатьох кімнат, то переконалися, як вони вбого обставлені, які великі й холодні. Повітря тут тхнуло землею, все було тут холодне й голе, і якимось воно пов'язувалося з частим уставанням при свічці й постійним недоїданням.

Дух зі Скряжем перейшли через залу до дверей у тильній частині будинку. Двері перед ними відчинилися, відкривши їхнім очам довгу, голу, безвідрадну кімнату, що здавалася ще голішою від рядів простих лав, збитих із соснових дощок, і столів. За одним із тих столів, біля невеличкого вогника, сидів самотній хлопчик і читав. І Скряж сів на лаву та й заплакав, побачивши самого себе: вбогого, всіма забутого, яким він був у дитинстві.

Жоден заспаний відлуночок у тому домі, жоден писк, жодна мишача шамотня за панельною обшивкою, жодне крап-крап із напіввідталої ринви на безрадісному задвірку, жодне зітхання в безлистому гіллі єдиної сумовитої тополі за вікном, жодне іржаво-рипуче погойдування дверей порожнього складу, ба навіть жоден лускіт вогню — нічого не минало Скряжевої уваги, все лягало йому на серце, зм'якшуючи його, щоб вільніше лилися сльози.

Дух торкнув його за руку й показав на малого Скряжа, заглибленого в читання. Раптом за вікном став якийсь чоловік у східному вбранні, такий напрочуд справжній, з усіма виразними деталями: за поясом

КУПИТИ